

УДК 346.58:339.54

А. М. Велігорський,
к.е.н., доцент**ПРО ДЕЯКІ ЗМІНИ В СТРУКТУРІ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ
КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ**

У статті аналізуються зміст та основні напрями трансформації структури зовнішньої торгівлі в регіоні Центральної і Східної Європи. У рамках двох основних соціально-економічних моделей переходу до ринкової економіки розглянуті особливості, етапи, а також позитивні і негативні результати зовнішньоторговельної лібералізації.

В статье анализируются содержание и основные направления трансформации структуры внешней торговли в регионе Центральной и Восточной Европы. В рамках двух основных социально-экономических моделей перехода к рыночной экономике рассмотрены особенности, этапы, а также позитивные и негативные результаты внешнеторговой либерализации.

In the article are analyzed the content and the basic directions of the transformation of the structure of foreign trade in the region of Central and East Europe. Within the framework two basic social and economic models of transition to the market economy are considered special features, stages, and also positive and negative results of foreign trade liberalization.

Ключові слова: Східна Європа, зовнішня торгівля, лібералізація, товарна структура зовнішньої торгівлі.

Актуальність теми дослідження. Розпад Радянського Союзу на рубежі 80-90-х років призвів до корінних змін в соціально-економічному і геополітичному устрої Східної Європи. У результаті реформ держави регіону добилися значного прогресу на шляху реінтеграції у світове господарство. Їх економіка все більшою мірою стає частиною глобальних ринків капіталів, робочої сили, товарів і послуг, що з одного боку забезпечує очевидні переваги, а з іншого – породжує певні проблеми, зумовлені як внутрішніми прорахунками при формуванні національних прог-

Економіка

рам трансформації зовнішньоекономічної діяльності, так і впливом світової кон'юнктури.

Постановка проблеми. Зовнішня торгівля є однією з сфер, яка зазнала найбільших змін в перехідний період. Останні торкнулися всіх її параметрів – динаміки, географічних напрямів і товарної структури. Але їх глибина, характер та наслідки в значній мірі залежали від обраної країною соціально-економічної моделі переходу до ринкової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів зовнішньоекономічної лібералізації в постсоціалістичних країнах присвячена значна частина аналітичних матеріалів таких поважних міжнародних економічних організацій, як Світовий банк, СОТ, МВФ, ЮНКТАД, ЄБРР. Серед перших фундаментальних праць безпосередньо присвячених трансформації зовнішньої торгівлі в цій групі країн слід назвати роботу економістів Світового банку К. Микалопулоса та Д. Г. Тарра „Торговая деятельность и политика в Новых Независимых Государствах” (Всемирный банк. Вашингтон, 1996). Наслідки реформування зовнішньоекономічної діяльності в умовах переходу до ринкової системи господарювання аналізуються в роботах відомих західних економістів А. Ослунда, Г. Колодка, Я. Корнаї, М. Еллмана, О. Гаврилишина, Д. Сакса та ін. Проблемаам зовнішньоекономічної діяльності в комплексі проблем проведення ринкових реформ у регіоні Центральної та Східної Європи присвячені публікації Інститута міжнародних економічних та політичних проблем Російської Академії наук, зокрема фундаментальне дослідження „Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века” (т. 1-3. Под ред. Некипелова А. Д. – М. : „Наука”, 2000-2002 гг.). Позитивні та негативні наслідки перебудови зовнішньоторгівельної політики Росії активно обговорювались у провідних російських економічних журналах протягом 2000-2004 рр. у зв'язку з розробкою стратегії економічного розвитку РФ (статті С. Глазьєва, Ю. Петрова, С. Рогова в „Российском экономическом журнале”; В. Мау, Є. Ясіна в „Вопросах экономики”; В. Оболенського та А. Ельянова в „МЭиМО” та ін.). Значна увага реформам зовнішньої торгівлі в постсоціалістичних країнах, і зокрема в Україні, приділяється в публікаціях таких відомих українських вчених, як В. Андрійчук, І. Бураковський, В. Новицький,

Економіка

О. Плотніков, В. Сіденко та ін. Але в більшості з вищеназваних робіт досліджується перебіг подій другої половини 90-х рр., і відповідно там проаналізовано особливості першого етапу реформування. Крім того, в останній час поза увагою дослідників залишається порівняльний аналіз наслідків трансформації зовнішньоекономічної діяльності в різних країнах регіону. Складається враження, що не існувало альтернативи пострадянській моделі реформування цієї сфери. Між тим, на відміну від деградації товарної структури зовнішньої торгівлі в Росії і Україні (і відповідно структури виробництва), в країнах Східної Європи відбулися прогресивні зрушення перш за все завдяки високій якості реформаторів, які відстоювали національні інтереси. І, нарешті, в деяких публікаціях економісти, зокрема російські, висловлюють негативне ставлення до лібералізації національного зовнішньоторговельного режиму. Разом з тим важко уявити ефективно функціонуючу ринкову економіку без лібералізації зовнішньоторговельних зв'язків. На думку автора, причина багатьох негативних тенденцій не в лібералізації як такій, а у відсутності достатньо продуманої тактики і послідовної стратегії підвищення відкритості економіки. Про це свідчать результати трансформації зовнішньоторговельної політики найбільш успішних країн регіону, про що і піде мова в статті.

Постановка завдання. Метою статті є порівняльний аналіз впливу різних моделей ринкового реформування в регіоні Східної Європи на структуру зовнішньої торгівлі.

Виклад основного матеріалу. У рамках вже проаналізованих у науковій літературі основних соціально-економічних моделей ринкової трансформації в постсоціалістичних країнах можна говорити про реалізацію в регіоні щонайменше двох основних варіантів зовнішньоторговельної лібералізації: прискореного та обережного і непослідовного (докладніше про це розглянуто у [1]).

Але, незважаючи на різні моделі переходу для всіх держав регіону характерні високі темпи зростання експорту й імпорту. За винятком початку 90-х рр., коли відбулося деяке скорочення зовнішньоторговельного обороту під впливом розпаду РЄВ і трансформаційній рецесії, а також наслідків світової фінансової кризи 1998 р., їх загальний оборот в торгівлі товарами зростав і

Економіка

за даними СОТ у 2007 році дорівнював 1 993,2 млрд. дол. (експорт – 1 020,6 млрд. та імпорт – 972,6 млрд.) [2, с. 181-182, 185-186]. При цьому за розрахунками автора по даних [3], якщо впродовж 90-х рр., середньорічні темпи зростання експорту для Східної Європи і СНД складали 7 % (зокрема для країн Східної Європи – 8 %), то в 2001-2007 рр. щорічне зростання експорту перевищувало відповідно 23,9 % і 26 %. Результатом вказаної динаміки, яка майже удвічі випереджала середні світові показники протягом всього перехідного періоду, було збільшення частки країн регіону в світовому експорті. Високі темпи зростання експорту й імпорту для більшості країн були наслідком, перш за все, значних змін у зовнішньоторговельних режимах (зниження митних зборів і скорочення нетарифних обмежень; політика підтримки експорту вітчизняної продукції), а також регіонального інтеграційного співробітництва.

Протягом перехідного періоду відбулися також помітні зрушення в географії зовнішньоторговельних потоків регіону. Уже в першій половині 90-х Східна Європа кардинально переорієнтувала свої зовнішньоекономічні зв'язки на розвинені країни (перш за все Західну Європу), а надалі ця тенденція ще більше посилилася. Так, якщо в 1980 р. на колишній Радянський Союз приходилося 27,1 % експорту країн Східної Європи і 26,8 % їх імпорту [4, с.242], то в 2004 р. (рік вступу більшості країн регіону в ЄС) на країни СНД – відповідно – 4,7 % і 9,7 %. За ці ж роки частка розвинених країн зросла в експорті цієї групи країн з 35,7 % до 71,0 %, а в імпорті з 38,7 % до 64,8 % [5, с. 82].

Зміна географічних напрямів експорту й імпорту східноєвропейських держав була зумовлена, перш за все, змістом економічних реформ. Прагнення вирішити проблему економічної відсталості змушувало розширювати торгівлю з більш розвинутими партнерами, які розглядалися як постачальники більш якісної продукції, нових технологій і вільно конвертованої валюти. З іншого боку, ринки розвинених країн, пред'являючи вищі вимоги до продукції, сприяли підвищенню конкурентоспроможності національного виробництва. Слід також мати на увазі, що зовнішньоторговельні потоки, що існували в дореформений період, далеко не завжди забезпечували раціональний розподіл ресурсів і готової продукції. Лібералізація торгівлі допомогла відмовитися

Економіка

від неефективних зовнішньоторговельних відносин, необхідність яких часто диктувалася політичними міркуваннями, а не порівняльними перевагами країн. До певної міри зміна географічних напрямів торгівлі також була пов'язана з політичною орієнтацією більшості країн регіону на вступ до ЄС.

Але, безумовно, найбільш примітним результатом підвищення відкритості економіки в регіоні були зрушення в товарній структурі зовнішньої торгівлі. Зміни тут істотно розрізняються залежно від вибраної моделі зовнішньоторговельної політики. У країн, які дотримувалися стратегії швидкої і послідовної лібералізації (Угорщина, Естонія, Чехія, Словаччина, Польща), на першому етапі реформування невисока конкурентоспроможність продукції на західноєвропейських ринках зумовила скорочення в експорті частки промислових товарів, особливо високотехнологічних. Потім, завдяки надходженню іноземних інвестицій і включенню ряду національних фірм в глобальні виробничі процеси ТНК, були здійснені структурні зміни і модернізація виробництва унаслідок чого економіка отримала нові порівняльні переваги і відбулося збільшення експорту більш складних у технологічному вимірі виробів. Одночасно в імпорті підвищилася частка інвестиційних товарів і скоротилася питома вага продукції сільського господарства і добувних галузей.

Наприклад, в Польщі на першому етапі реформування під впливом розриву традиційних коопераційних зв'язків відбулося значне зменшення експорту продукції оброблювальної промисловості, особливо машин, устаткування, транспортних засобів, офісного і телекомунікаційного устаткування, які до цього в основному продавалися на ринках соціалістичних країн. Після подолання критичної фази трансформаційного періоду в структурі польської зовнішньої торгівлі почала збільшуватися частка оброблювальної промисловості, у тому числі і високотехнологічній продукції. Значну роль в процесі перебудови структури національного виробництва і відповідно товарної структури зовнішньої торгівлі відіграла активна державна інвестиційна, зональна, промислова і експортна політика. У результаті сьогодні провідні позиції як в експорті (40,7 %), так і в імпорті (35,3 %) займає продукція машинобудування і транспортне обладнання (див.: *Таблиця 1*).

Економіка

Таблиця 1

Товарна структура експорту й імпорту Польщі (%)

		1990	1991	1995	2000	2003	2007
Експорт	<i>всього</i>	100	100	100	100	100	100
	у т.ч.: продукція с/г	18,9	20,3	13,1	9,8	9,3	10,7
	Добувна. пром., вкл. паливо	18,9	21,0	15,3	10,1	8,0	8,4
	Оброблювальна пром.	59,4	55,1	71,2	80,3	80,7	80,8
	Металургія	7,0	7,2	5,7	3,5	2,4	3,6
	Хімічна промисловість	9,1	9,4	7,9	6,6	6,3	7,3
	Машинобуд. і трансп. облад.	26,6	18,8	21,0	34,4	37,2	40,7
	Автомобільна пром.	2,8	0,7	4,4	12,6	13,2	16,0
	Офіс. і телеком. обладнання	2,1	0,7	1,7	4,1	4,3	5,5
	Тканини і одяг	4,9	5,1	12,2	8,5	6,0	3,4
Імпорт	<i>всього</i>	100	100	100	100	100	100
	у т.ч.: продукція с/г	11,2	15,8	12,7	8,0	7,2	7,9
	Добувна пром., вкл. паливо	19,0	17,9	12,4	13,7	11,9	13,9
	Оброблювальна пром.	62,9	62,5	74,4	78,3	79,2	75,4
	Металургія	2,6	1,1	3,1	2,9	3,4	5,7
	Хімічна промисловість	8,6	9,2	14,8	14,1	14,5	13,1
	Машинобуд. і трансп. облад.	37,1	34,3	29,9	37,0	37,5	35,3
	Автомобільна пром.	3,4	6,5	5,9	9,0	10,0	9,5
	Офіс. і телеком. обладнання	6,9	9,8	6,2	9,4	7,5	7,9
	Тканини і одяг	4,3	4,4	8,6	6,3	5,7	4,2

Джерело: Розраховано за даними [6].

Найбільш високими темпами зростає експорт автомобілебудування (зростання обсягів з 1990 р. по 2007 р. в 55,5 разів); офісного і телекомунікаційного обладнання (у 25,7 разів за вказаний період); хімічної продукції (у 7,8 разів) (розрахунки автора за даними [6]). В імпорті частка продукції оброблювальної промисловості склала 75,4 % (в порівнянні з 62,9 % в 1990 р.).

Економіка

При цьому найістотніше збільшилася питома вага продукції автомобілебудування (з 3,4 % до 9,5 %) і хімічних продуктів (з 8,6 % до 13,1 %).

Одночасно в експорті Польщі майже в два рази скоротилася питома вага продукції сільського господарства, металургії, добувної (у 2,3 разів) і хімічної промисловості (на 20 %) (див.: *Таблиця 1*).

У Словаччині кардинальні зміни в товарній структурі зовнішньої торгівлі почали відбуватися в кінці 90-х рр. і були також, головним чином, зумовлені серйозними кроками уряду у напрямі заохочення припливу іноземного капіталу. Зокрема, була розроблена Стратегія підтримки прямого іноземного інвестування, яка підсилила інвестиційні стимули, розповсюдила приватизацію на енергетику і фінансовий сектор, дала поштовх створенню промислових парків. У результаті залучення іноземних інвестицій, перш за все в експортноорієнтовані галузі, в 2007 р. в порівнянні з 1995 р. експорт продукції оброблювальної промисловості збільшився в 7,2 рази, а її питома вага в товарній структурі експорту з 81,6 % до 86,9 %. Найдинамічніше зростав експорт продукції машинобудування (у 16,6 разів за вказаний період, збільшення питомої ваги з 18,6 % до 53,6 %), а в його складі продукції автомобілебудування (майже в 46,3 разів, збільшення частки в сукупному експорті країни з 3,5 % до 23,9 %). Майже в 85 разів збільшився за цей період також вивіз із Словаччини офісного і телекомунікаційного обладнання. Одночасно відбулося скорочення в експорті частки продукції сільського господарства (з 9,3 % до 4,6 %), металургії (з 17,5 % до 7,5 %), хімічної (з 12,8 % до 4,8 %), легкої і добувної промисловості (розрахунки автора за даними [6]).

Завдяки іноземним інвестиціям сьогодні Словаччина перетворюється на один з провідних європейських центрів виробництва і відповідно експорту автомобілів. У країні побудовані підприємства концернів „Фольксваген”, „Пежо-Сітроен” і „Хюндай”. При цьому товарообіг тільки одного з них – „Фольксваген-Словаччина” - в 2003 р. дорівнював майже 5 млрд. дол., а експорт – 4,4 млрд., що складало близько 23 % експорту країни [7, с. 70-71]. У 2007 р. в державі з 5 млн. населенням було випущено майже 600 000 автомобілів. А до 2010 р. за прогнозом ке-

Економіка

рівника департаменту стратегічного планування Міністерства економіки республіки буде вироблено близько 1 млн. автомобілів [8].

Для таких країн регіону як Болгарія і Румунія в першій половині 90-х рр. був характерним відносно повільний хід внутрішніх економічних реформ. Ринкова трансформація протікала спочатку без чіткої стратегії, на основі вирішення невідкладних господарських завдань. І лише в другій половині 90-х після приходу до влади нових реформаторських урядів була досягнута макроекономічна стабілізація і прискорена приватизація. Активізація реформ збільшила надходження іноземного капіталу, проте зберігався ряд перешкод для інвестицій – нестабільність законодавства, обмежена купівельна спроможність місцевого ринку, слабкість ринкової інфраструктури, технологічна відсталість економіки, бюрократичний механізм, корупція. В результаті в галузевій структурі іноземного інвестування, наприклад Болгарії, переважали капіталовкладення в торгівлю, харчову промисловість, фінанси, надання послуг зв'язку і транспорту, що не давало можливості істотно просунути у напрямі модернізації провідних галузей промисловості. У свою чергу прогресивні зміни в товарній структурі зовнішньої торгівлі також відбувалися повільно. У експорті дещо збільшилася частка тканин і одягу (з 7 % до 13,2 % за період з 1995 по 2007 р.), відбулося деяке зростання питомої ваги експорту офісного і телекомунікаційного обладнання (з 0,7 % до 1,7 %), а також продукції машинобудування (з 11,2 % до 15 %). Одночасно за вказаний період скоротилася у вивозі частка сільськогосподарської продукції (з 24,3 % до 10,3 %), металургії і хімічної промисловості (тут і далі розрахунки автора за даними [6]).

Найбільшу питому вагу в болгарському промисловому експорті мають поки що продукти з низьким технологічним рівнем, значною ресурсо- і трудомісткістю. Так за період, що аналізується, частка добувної промисловості в експорті зросла з 14,9 % до 32,6 %, а частка продукції оброблювальних галузей навіть скоротилася з 57,8 % до 55,9 %. Болгарський експорт у розвинені країни слабо диверсифікований і в цілому зорієнтований на кольорові метали, швейні вироби, сировину для харчової промисловості, косметики і штучні добрива.

Економіка

У східноєвропейських державах СНД (Росія, Україна, Білорусь, Молдова) лібералізація, хоча і була проголошена, проте, носила непослідовний і обережний характер. Причиною цього були різні об'єктивні і суб'єктивні чинники, серед яких надмірна економічна взаємозалежність держав, висока питома вага в структурі виробництва важкої промисловості і підприємств військово-промислового комплексу, нерозвиненість ринкової інфраструктури, що стримувало адаптацію національних підприємств до умов міжнародної конкуренції. Важливу роль у формуванні зовнішньоторговельної політики зіграла відсутність у різних політичних сил згоди з приводу майбутнього соціально-економічного устрою, а також прагнення еліти заробляти свої капітали на самому процесі переходу до ринку і відповідно небажання урядовців, директорів державних підприємств і нових підприємців переходити до цивілізованих форм ведення бізнесу.

Надалі, коли „традиційні” способи первинного нагромадження капіталу в значній мірі виявилися вичерпаними, вони вимушені були шукати компроміс між їх протекціоністськими намірами і прагненням інтегруватися в існуючі міжнародні системи ведення бізнесу і регулювання торгівлі. У результаті вже в другій половині 90-х рр. активізувалися, наприклад, переговори країн цієї групи про приєднання до СОТ і відповідно встало питання про подальшу лібералізацію зовнішньоекономічних зв'язків.

У країнах вказаної групи виробництво поступово ставало все більш експортноорієнтованим, але не завдяки підвищенню конкурентоспроможності продукції. Причиною була обмеженість покупців на внутрішньому ринку. Разом з тим відсутність науково обґрунтованої структурної політики і державної підтримки експорту технологічно складної продукції зумовили за інерцією переважний вивіз сировини, напівфабрикатів і товарів з невисоким ступенем обробки. Не був створений у цих країнах і сприятливий інвестиційний клімат. У результаті східноєвропейські держави СНД програли в конкуренції за залучення іноземних інвестицій своїм західним сусідам, а лібералізація тут поки що не стала чинником структурної перебудови зовнішньоторговельного обороту в позитивному напрямі.

Наприклад в експорті Росії в основному під впливом глобальної конкуренції постійно зменшується частка машинобуду-

Економіка

вання і гіпертрофовано зростає доля продукції паливно-сировинних галузей з мінімальним ступенем обробки. Причому в пострадянський період сировинна спрямованість російського експорту не тільки не зменшилась, а навіть посилилася.

Особливо значне (з 18,1 % до 4 %) за 1990-2007 рр. відбулося скорочення в структурі російського експорту питомої ваги машин і обладнання. У 2007 р. абсолютні розміри російського експорту цієї продукції були нижчі за аналогічний показник Республіки Корея в 15 разів, Тайваню – в 8 разів, Угорщині – в 4 рази, а також поступалися Туреччині в 2,4 рази. Відбувається також скорочення в експорті частки продукції оброблювальної промисловості (з 35,5 % в 1995 р. до 19,4 % в 2007 р.). У той же час питома вага добувної промисловості збільшилася з 50,5 % до 72,5 % (тут і далі розрахунки автора за даними [6]).

Основною причиною посилення паливно-сировинної спрямованості російського експорту є значне скорочення загальноекономічного і виробничого потенціалів країни, а також різке скорочення капіталовкладень в народне господарство, особливо в сферу НДДКР. Це зумовило падіння конкурентоспроможності продукції машинобудування, а відповідно, і скорочення її експорту.

Що ж до структури російського імпорту, то тут ситуація багато в чому протилежна – найбільша частка імпорту припадає на машини і устаткування, а також на продовольство й інші споживчі товари. За даними СОТ в 2007 р. частка машин, обладнання і транспортних засобів у структурі імпорту складала 47,7 % (у 1995 р. – 23,3 %). За період з 1995 р. по 2007 р. у структурі імпорту РФ скоротилася питома вага продукції сільського господарства (з 30,2 % до 12 %) і добувної промисловості (з 6,9 % до 3,7 %). І навпаки, відбувалося збільшення частки оброблювальної промисловості (відповідно з 62 % до 83,1 %), зокрема продукції машинобудування, металургії, хімічної і легкої промисловості. Взагалі-то висока питома вага в імпорті продукції оброблювальної промисловості є позитивним явищем, яке характерне і для імпорту розвинених країн. Але останніми роками різко посилюється споживчий характер увезення продукції цього сектора, відповідно все більше валютних ресурсів витрачається на задоволення поточних споживчих потреб. Замість розширен-

Економіка

ня імпорту високоефективних машин для сільського господарства, машинобудування, харчової і легкої промисловості зростає ввезення готових харчових продуктів, алкогольних напоїв, одягу і взуття, автомобілів, побутової техніки і хімії. Основна частина вищезгаданої продукції могла б вироблятися на російських підприємствах, якби кошти, що витрачаються на її закупівлю, були направлені на модернізацію відповідних вітчизняних галузей.

У цілому, як вважають експерти, існуюча структура російської зовнішньої торгівлі створює перешкоди для прогресивних зрушень в економіці і загрожує національній безпеці країни.

Сучасну товарну структуру зовнішньої торгівлі Україні теж не можна вважати прогресивною. В останній час продукція чорної металургії забезпечує майже 40 % експортних надходжень. Разом з мінеральними продуктами і продукцією хімічної промисловості – це більше 60 % експорту. Частка машин, обладнання і транспортних засобів істотно зменшилася в порівнянні з 1990 р. і складає останніми роками 12-17 %. Питома вага в експорті продовольства і сільськогосподарської продукції також скоротилася до рівня 10-13 %.

Сьогодні республіка спеціалізується на експорті товарів з низьким ступенем обробки: їх частка в експорті близько 70 % (металургія – 42,2 %, продукція добувної промисловості – 8,7 %, сільськогосподарська продукція – 8,5 %, деревина і значна частина продукції хімічної промисловості) (див. Таблиця 2).

Таблиця 2

Товарна структура українського експорту (% до підсумку)

	Код ТН	1996	1998	2000	2002	2003	2005	2007
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Продукція сільського господарства	01-15	11,4	8,3	6,7	10,3	7,9	8,8	8,5
Продовольство	16-24	9,7	2,6	2,8	3,0	3,9	3,8	4,2
Мінеральні продукти	25-27	8,6	9,2	9,6	12,5	15,2	13,7	8,7
Продукція хімічної пром.	28-38	11,6	10,1	10,6	7,8	8,4	8,7	8,2
Деревина і целюл.-папер. вироби	44-49	0,4	0,8	1,5	1,6	1,7	2,9	1,7
Текстиль і текстильні вироби	50-63	2,7	4,0	3,7	3,6	3,3	2,7	2,0

Економіка

Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Чорн. метали і вироби з них	72-73	30,7	38,4	39,0	33,0	33,8	38,9	39,9
Кольор. метали і вироби з них	74-83	2,3	3,8	5,4	6,7	3,0	2,1	2,3
Машини і обладнання	84-85	9,8	8,7	9,3	9,8	10,1	8,3	10,1
Транспортні засоби	86-89	4,4	4,9	3,0	3,8	4,3	4,8	6,7
Інші товари		8,3	9,2	8,5	7,8	8,4	5,7	7,7

Джерело: Розраховано автором за даними [9].

Українські ж товари з достатньо високою часткою доданої вартості споживаються переважно в країнах СНД, а на ринках розвинених країн через низьку якість є переважно неконкурентоспроможними.

У цілому товарна структура експорту України істотно зміщена до так званих „чутливих” товарів (метали, продукти хімії і сільського господарства), від яких у значній мірі захищені протекціоністськими заходами ринки розвинених країн, а останнім часом і Росії. Для ринків вищезгаданих товарів характерна переважно цінова конкуренція, що робить їх реалізацію істотно залежною від змін світової кон'юнктури. У результаті позиції українських експортерів на зовнішніх ринках достатньо уразливі через жорстку конкуренцію і велику кількість обмежувальних бар'єрів. А різні завуальовані схеми субсидування цих секторів, які до останнього часу використовувалися українським урядом для підтримки своїх виробників, принаймні частково були причиною збільшення антидемпінгових заходів. Крім того, український експорт дуже слабо диверсифікований за товарною структурою. І ця його негативна риса виразно виявилася в ході світової економічної кризи, яка розпочалася в 2008 році.

Значні зміни відбулися також в товарній структурі імпорту України. У порівнянні з 1996 р. в 2007 р. з 49,9 % до 28,5 % зменшилася частка мінеральних продуктів (тут і далі розрахунки автора за даними [9]). Особливо істотним було скорочення в цьому розділі ТН ЗЕД питомої ваги газу (з 35,7 % в 1996 р. до 10,8 % в 2007 р.). Ще однією важливою позитивною зміною було збільшення питомої ваги в імпорті машин, обладнання і транспортних засобів з 16,9 % до 30,9 % за вказаний період. Але тут

Економіка

дуже швидко зростало ввезення транспортних засобів (з 3,2 % до 13,5 %), особливо автомобілів, що свідчить про споживацький характер ввезення цієї продукції. Також в порівнянні з іншими країнами регіону все ще високою залишається питома вага в імпорті продукції добувної промисловості і зокрема палива. За цим показником республіка є лідером у регіоні, що свідчить про до сьогодні не вирішену проблему високої енергоємності української економіки.

Висновки.

1. У процесі трансформації товарної структури зовнішньої торгівлі країн Східної Європи можна вести мову про існування двох етапів. На першому переважно здійснюється реалізація на зовнішньому ринку товарів, які виробляються на основі успадкованої від попереднього устрою структури виробництва. Другий етап починається після того, як унаслідок структурних змін і модернізації виробництва відбувається наростання експорту технологічніших виробів. На цьому етапі в імпорті скорочується частка продукції сільського господарства і, унаслідок ресурсозбереження, продукції добувних галузей. Імпорт же інвестиційних товарів починає швидко збільшуватися в порівнянні із загальними обсягами імпорту. Результатом проходження цього етапу є істотне поліпшення позицій країни в міжнародному поділі праці.

2. Сьогодні особливості другого етапу структурної трансформації зовнішньої торгівлі все більш виразно проявляються у найбільш успішних країн регіону, які в достатньо короткі терміни здійснили послідовну лібералізацію зовнішньоторговельних режимів, активно використовували державні програми підтримки експорту, а також відповідні елементи інвестиційної, промислової і зональної політики.

3. Що ж до розташованих у регіоні країн СНД (Росія, Україна, Молдова), які здійснювали реформи непослідовно і повільно, то вони продовжують знаходитися на першому етапі структурної трансформації зовнішньої торгівлі і все ще вимушені покладатися на успадковану від соціалізму міжнародну спеціалізацію. Причому, на відміну від першої групи країн, впродовж перехідного періоду товарна структура їх зовнішньої торгівлі не тільки не покращала, а навіть погіршала. Ці держави не мали

Економіка

послідовної експортної стратегії і поки що не створили сприятливий клімат для залучення іноземних інвестицій. В їх експорті скорочується питома вага машинобудування і спостерігається зростання сировинних і енергетичних продуктів, напівфабрикатів і товарів з невисоким ступенем обробки. Як наслідок їх експортні позиції істотно залежать від кон'юнктурних коливань і жорсткої цінової боротьби на зовнішніх ринках. В імпорті даних країн частка інвестиційних товарів значно нижча, ніж у країн першої групи. Причому імпортні товари не стільки заповнили вільні ринкові ніші, скільки витіснили аналогічну продукцію місцевого виробництва з внутрішнього ринку. Лібералізація зовнішньої торгівлі не стала в них чинником структурної перебудови економіки в позитивному напрямі, оскільки не супроводжувалася підвищенням конкурентоспроможності. Країнам цієї групи необхідно продовжити реформування торгової політики, ослабляючи негативні тенденції в експорті й імпорті, поліпшити інвестиційний клімат і заохочувати конкуренцію. Інакше вони ризикують не вписатися в сучасну міжнародну систему поділу праці як рівноправні учасники.

Література

1. Велигорский А. Н. Трансформация внешнеторговой политики в странах Центральной и Восточной Европы: некоторые тенденции и итоги / А. Н. Велигорский // Вестник СПбГУ. Сер. 5. – 2006. – № 2. – С. 133-141.
2. WTO. International Trade Statistics. 2008. – Geneva: WTO Publications, 2008. – 255 p.
3. WTO. Statistics Database. Time Series [Електронний ресурс]. – www.stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDBStatProgramSeries.aspx
4. Economic Survey of Europe. Statistical Appendix // Economic Survey of Europe. – 2002. – № 1. – NY and Geneva: ECE, 2002. – P. 217-245.
5. Economic Survey of Europe. Statistical Appendix // Economic Survey of Europe. – 2005. – № 2. – NY and Geneva: ECE, 2005. – P. 57-85.
6. WTO. Statistics Database. Merchandise trade by commodity [Електронний ресурс]. – <http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDBViewData.aspx>
7. UNCTAD. World Investment Report 2004. The Shift Towards Services – NY and Geneva: United Nations, 2004. – 436 p.
8. The World's Automotive Industry, 2007 [Електронний ресурс]. – www.oica.net/category/production.
9. Товарна структура зовнішньої торгівлі України [Електронний ресурс]. – www.ukrstat.gov.ua

Надійшла 07.11.2008